

ESPRIU, TRANSPARENT

AGUSTÍ PONS

ESPRIU, TRANSPARENT

Proa

L'elaboració d'aquest llibre ha estat possible gràcies a un conveni de col·laboració signat entre el Grup 62 i "la Caixa" en el marc de la celebració del centenari del naixement de Salvador Espriu.

Primera edició: gener del 2013

© Agustí Pons i Mir, 2013

Drets exclusius d'aquesta edició:

Raval Edicions SLU, Proa

Peu de la Creu, 4

08001 Barcelona

proa@grup62.com

www.proa.cat

ISBN: 978-84-7588-343-4

Dipòsit Legal: B-34.272-2012

Fotocomposició: Edilínia, SL

Impressió: Egedsa

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47).

Tots els drets reservats.

SUMARI

<i>Una tertúlia al carrer del Bisbe Català</i> _____	11
1. El nen que llegia la Bíblia _____	25
2. Una entrada de cavall sicilià _____	61
3. El creuer pel Mediterrani _____	99
4. Rosselló-Pòrcel i els problemes amb la crítica _____	119
5. Del laberint grotesc a la guerra civil _____	157
6. La catàstrofe _____	181
7. L'aparició d'un poeta _____	225
8. <i>Primera història d'Esther: més que un epitafi</i> _____	265
9. Absència i presència _____	299
10. Anys d'aprenentatge _____	337
11. Una sobretaula amb Josep Pla _____	363
12. <i>La pell de brau: de poeta a símbol</i> _____	385
13. El «maó», l'antologia i la Caputxinada _____	431
14. Ricard Salvat i la bona nova de Brecht _____	469
15. <i>Ronda de mort a Sinera</i> _____	497
16. Raimon: ara digueu! _____	527
17. Un article de Joan Ferraté _____	559
18. Entre el Nobel i el Price _____	587
19. <i>Setmana Santa, premi d'Honor, els poetes del Mall</i> _____	617
20. Oficialitat o cooficialitat? Núria Espert, si us plau _____	651
21. <i>L'honoris causa</i> i els mites grecs _____	685
22. Fidels xiprers verdíssims _____	711
Agraïments _____	743
Índex onomàstic _____	747

Sóc un home sense biografia

SALVADOR ESPRIU, 1984

UNA TERTÚLIA AL CARRER DEL BISBE CATALÀ

El notari està assegut al cap de taula. Té quasi cinquanta anys, i els aparenta. Va vestit amb camisa i corbata; la cara, ampla, les orelles, desenganxades; una notable alopecía i unes ulleres que deixen entreveure uns ulls petits i malalts. El rostre, però, desprèn energia, potser perquè el mentó acaba, abruptament, de forma afilada o per la contundència de les espatlles, o, simplement, perquè és un home avesat a manar. Al voltant de la taula seuen un conjunt de personatges locals d'aire distingit. Beuen o fumen, o beuen i fumen. Hi podem trobar Lluís Castelló, cunyat del notari, procurador dels tribunals, considerat l'home més elegant d'Arenys, mestre en salutacions i polític ocasional; el senyor Josep Maria Pasqual i Soler, més conegut com a Pasqualet, republicà i prestigiós crític musical als diaris de Barcelona; Esteve Mundet, amic d'infància del notari, company seu d'estudis al batxillerat i a la Facultat de Dret; el doctor Claudi Miquel, un autèntic metge de poble, abnegat, sorrut, generós i fumador empedreït. Al metge, en aquesta ocasió, l'acompanya el seu fill segon, Josep Maria Miquel i Vergés, futur escriptor i historiador que va morir a l'exili de Mèxic just el dia que preparava la tornada a l'Arenys que no havia oblidat mai. Al seu costat, mossèn Josep Palomer, sempre amb un cigarret de picadura a la boca, vicari, historiador més o menys rigorós, «enjuto, nervioso, de ojos agudos, huesudo bajo una piel color

madera de boj», segons que el va descriure Federico Carlos Sainz de Robles en un article necrològic.¹

El més sorprenent, però, és que a l'altra banda de la presidència de la taula, just a l'entrada del Saló de Respekte, hi ha un noi dret. Té deu anys i no els aparenta. N'aparenta uns quants més, no a causa de cap característica física especial, sinó pel seu posat d'adolescent aplicat, de primer de la classe. Potser hi contribueixen el vestit —americana, camisa blanca i corbata— o els cabells, sense clenxa, tirats endavant, amb una punta que separa el front en dues meitats simètriques. El front és ample; el nas, llarg però encara no semític, i els ulls grossos i enfonsats, de mirada clara, entre recelosa i desafiant. Què està recitant el nen Salvador, el fill del notari? Una llista. Una llista de qualsevol cosa. Dels reis gots o d'algun altre episodi històric. «Un cop recitades de cor les llistes faraòniques», escriurà Espriu al conte «La tertúlia»,² «Tianet, el prodigi, enfilà els emperadors romans, els reis cristianíssims de França, els graciosos d'Anglaterra i totes les misèries coronades de les Espanyes».

Quan el nen acaba la seva exhibició, el notari inicia un somriure i mira els seus interlocutors, satisfet. Alguns assenteixen amb el cap; altres inicien gestos de complicitat. El nen és convidat a asseure's en una de les cadires de la taula. No dirà res —ja ha dit tot el que el seu pare volia que digués—, però no es perdrà punt del que diguin els altres. «Tots estimaven el vell Arenys», escriurà Salvador Espriu l'any 1961 en un article necrològic dedicat a mossèn Josep Palomer,³ «i tots sabien parlar admirablement. I contaven coses que es perdien per a mi en la foscor dels

1. Federico Carlos Sainz de Robles, «Mi querido, mi respetado amigo mosén Josep Palomer», *Vida parroquial*, Arenys de Mar, juliol-agost de 1961.

2. Salvador Espriu, «La tertúlia», dins *Ariadna al laberint grotesc. Narracions*, Barcelona, Edicions 62, 1975.

3. Salvador Espriu, «En la mort de Josep Palomer», *Vida parroquial*, Arenys de Mar, juliol-agost de 1961.

temps, però que revivien, gràcies a llur prodigiós art de conversar [...], amb una plasticitat i una veritat corprenedores. El meu pare deia, per exemple, que la seva àvia havia vist els soldats de Napoleó a la Riera, tot al llarg de la guerra del francès, i ja la teníem armada! Mossèn Josep donava aleshores un seguit de dades erudites sobre aquella lluita i l'ocupació estrangera, i d'una cosa es passava a l'altra, i vet aquí que arribaven de seguida a la gran Revolució del 1789 [...] i ja sorgia davant dels ulls el gest eloqüent i dramàtic del gironí Gensonné, oriünd de la nostra Vila, la figura del qual amb tant d'amor havia estudiat mossèn Josep».

Un retrat del bisbe Català ocupa una de les parets del Saló de Respecte, el primer que hi ha un cop s'entra al gran casalot. L'artista l'ha pintat de perfil, la qual cosa deixa en primer pla el solideu morat i, al voltant del coll, la cadena d'or del Sant Crist, que deu penjar de la banda del pit, i l'estola, també morada. El pintor li ha dibuixat el nas ganxut, la boca entreoberta i, en general, les faccions del rostre deixatades, cosa que no es correspon amb la imatge d'home ple d'energia que ens ha quedat del bisbe Català. Tot i que el bisbe Català havia mort feia anys —concretament, el 1899—, ara, en aquest any de 1923, la seva ombra sembla planar per les diverses estances del casalot, entre d'altres raons perquè ell havia comprat les tres cases del carrer de la Perera, a la part baixa d'Arenys, a tocar de la Riera, i les havia convertit en una mena de palau. I l'ombra del bisbe també plana sobre els tertulians, perquè el notari, un lliurepensador que acabarà essent un gran admirador d'Azaña, se sap en deute amb el seu oncle avi, el qual, després de la mort del pare, l'havia protegit i havia vetllat pels seus estudis. Jaume Català i Albosa (1835-1899) era germà de Fidela Català, àvia del notari Francesc Espriu, que avui presideix la tertúlia. Ordenat capellà als vint-i-tres anys, fou enviat a la Nunciatura del Vaticà a Madrid per tal de gestionar un seguit de qüestions relatives a la si-

tuació del clergat català i això li permeté iniciar una brillant carrera eclesiàstica que el va portar a ser bisbe de Cadis i, des del 1883 i fins a la seva mort, de Barcelona. A la Nunciatura es va fer amic del cardenal Rampolla, que n'era el titular, futur home de confiança de Lleó XIII, amb qui va ser secretari d'estat, la segona autoritat del Vaticà. El nostre bisbe també va mantenir un cert grau d'amistat, fins al punt que el portà de visita a Arenys, amb monsenyor Della Chiesa, que va arribar a ser Papa amb el nom de Benet XV. Català va ser amic de Cánovas del Castillo, de Sagasta i de l'enginyer Ferdinand de Lesseps, i tingué una excel·lent relació amb Alfons XII. Malgrat totes aquestes ocupacions, el bisbe tornava a Arenys sempre que podia i, sobretot, en època de vacances, durant les quals el seu nebot nét, Francesc Espriu, el futur notari, li feia de secretari i d'escolà i sovint l'acompanyava en les seves visites i excursions. A Arenys va comprar, com dèiem, les tres cases del carrer de la Perera i les va convertir en un palauet, amb oratori inclòs, on justament es va casar el notari Espriu l'any 1911. També va comprar una propietat, després coneguda com l'Hort del Bisbe, que dominava una àmplia franja del mar, i on li agradava refugiar-se.

El nen Espriu, després d'haver recitat la lliçó per a satisfacció del pare i un cop assegut a la taula dels grans, podrà conèixer altres històries tan o més fabuloses que la del bisbe Català i directament lligades amb els seus avantpassats. Els Espriu s'havien establert a Arenys de Mar a la primeria del segle XVIII. Eren serradors i llenyataires que tenien jornalers a sou. «Calia molta fusta per proveir les cinc drassanes que arribà a tenir Arenys a finals del segle XVIII», explica Agustí Espriu.⁴ Els Espriu s'en-carregaven de proporcionar-los-en. Un fadrister de la família, Pau Espriu i Llobet, va deixar l'ofici pairal i va ingressar a l'Es-

4. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, Barcelona, Gent Nostra-Columna, 1996, pàg. 9.

tudi de Pilots. Després de navegar per Europa i Amèrica, comprà a Cuba uns grans terrenys, a la badia de Cárdenas, enmig dels «cañaverales» i tocant el mar. L'any 1828, Pau Espriu és un dels fundadors de la ciutat que du el nom de la badia. «Cárdenas», escriu Agustí Espriu, «es convertí en un punt de referència dels Espriu d'Arenys i alguns s'hi traslladaren, entre ells, el besavi de Salvador Espriu, Pau Espriu i Talleda, que era nebot del primer, i que aplegà una petita fortuna a la nova ciutat».⁵

Una altra figura important és la del també navegant Miquel Torres i Ferrer (1768-1839), besavi del notari. Els seus primers viatges van ser al Bàltic i a Rússia, on mantingué prolongats tractes comercials. Es trobà embolicat en la guerra naval que Espanya i França mantenien contra Anglaterra –i gairebé hi perdé la vida–; establí relacions de negoci amb els Rotchschild de París; a Londres, va poder admirar un primer prototipus de submarí, finalment destruït perquè el Govern britànic va decidir que el seu ús atemptaria contra el dret de gents; després es va arruïnar a causa de les guerres marítimes que afectaven la lliure circulació de mercants; encapçalà, amb alguns dels seus fills, una missió desesperada a l'Amèrica del Nord amb la intenció de refer la fortuna, i, finalment, morí a Arenys quan ja tenir setanta anys. Francesc, el primogènit, es va casar amb Fidela Català, la germana del bisbe, i, segons sembla, va morir a Nova Orleans «de febre groga o vòmit negre».⁶ La seva vídua, la germana del bisbe, va posar una botiga de robes a la riera d'Arenys per tal de tirar endavant la família. La filla petita de Francesc i Fidela es va casar el 7 de març de 1867 amb Salvador Espriu i Ferran, pare del notari i avi, per tant, del poeta. Espriu i Ferran no participà en cap acció marinera, però serà alcalde d'Arenys

5. *Ibíd.*, pàgs. 9-10.

6. Agustí Espriu i Malagelada, *Aproximació històrica al mite de Sinera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, pàg. 193.

en els difícils moments de “la gloriosa” Revolució de Setembre de 1868 –la que va significar la fi, momentània, del regnat de la dinastia borbònica. Un altre germà de Francesc va participar en els viatges a Rússia i en l’expedició desesperada del seu pare. D’un altre fill, Ferran Torres, sabem que va fer fins a tres viatges a Montevideo i també que va fer estada a Rio de Janeiro, Nova Orleans, Riu de la Plata i Cuba. Finalment, el fill petit de Miquel Torres, que, en el moment de l’expedició familiar a Amèrica, tenia catorze anys, sembla que va fundar un poble a Louisiana i que es va fer milionari.⁷

És molt probable que a la tertúlia del carrer del Bisbe Català es parlés de l’altra gran família arenyenca de navegants emparentada amb els Espriu: els Molas. En efecte, un oncle del notari, Nicolau Castelló, també va ser alcalde d’Arenys. Era fill d’Esteve Molas (1803-1879). En una carta al seu parent Lluís Ferran de Pol, Salvador Espriu aclarirà: «Pel cantó matern, Esteve Molas era propietari d’una embarcació major, la Panchita, pare de dues noies, les “Fragates”. La gran, la meva àvia, Francesca, senyora Castelló, es va morir a trenta-nou anys. L’altra, l’Escolàstica, es va casar amb un dels nostres Torras, i va passar de noranta anys».⁸ La gran, en morir-se, l’any 1886, estava casada amb Nicolau Castelló, el batlle.

Josep Xifré i Casas, l’indiano que va arribar a ser el català més ric del món de la segona meitat del segle XIX, no era parent dels Espriu però no li mancaven mèrits per ser-ho. «Al moment de la seva mort», escriu Agustí Espriu, «l’inventari líquid dels seus béns sobrepassava els 120.000.000 milions de rals, llavors una xifra astronòmica».⁹ Josep Xifré havia nascut a Arenys i, tot i que els negocis el portaren a tenir casa pròpia a Cuba, París

7. Francesc Espriu, *Memòries del notari Espriu*, presentació de Maria Lluïsa Espriu, Barcelona, edició no venal, 1996, pàg. 14.

8. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, pàg. 199.

9. *Ibid.*, pàg. 204.

i Barcelona, on finalment va morir, mai no es va oblidar de les seves arrels arenyenques. El 1844 va comprar una considerable extensió de terreny en un turonet damunt de la Riera i hi començà a edificar un hospital dissenyat per ell mateix. L'hospital fou inaugurat el 1849 i Xifré el va donar a la vila d'Arenys. Es tracta d'un edifici d'unes proporcions que, en aquell moment, haurien pogut ser qualificades d'exagerades, en el sentit que no es corresponien, per la grandària, a les necessitats d'un poble de cinc mil habitants. Com que Don Pepe, fill únic i hereu de la fortuna de l'indià, es va barallar amb les germanes de Sant Vicenç de Paül que regien l'hospital creat pel seu pare, ell mateix va anar personalment a Tours (França) per demanar la col·laboració de les monges de la Presentació. Des d'aleshores i fins ben entrat el segle xx, aquestes monges han estat instal·lades a Arenys.

Tanta efervescència econòmica i viatgera estava motivada pel fet que Arenys de Mar va ser una de les poblacions més beneficiades pel decret del rei Carles III, de 1778, que permetia el lliure comerç amb Amèrica, fins aleshores monopoli dels ports andalusos. Des d'aquest any i fins al 1875, quan apareixen els grans vaixells de vapor, Arenys i, en general, les poblacions costaneres del Maresme experimentaran un auge econòmic sense precedents. Cal comptar que naus sortides d'Arenys i d'altres ports catalans ja navegaven amb regularitat per la Mediterrània abans del decret de 1778, i també era una realitat la navegació amb Amèrica, que es feia a través dels ports de Lisboa, Gibraltar i Cadis. Per tant, les possibilitats que obria la liberalització del comerç van poder ser aprofitades de seguida. Als ports del Maresme es construïen els vaixells i es noliejaven, és a dir, se'ls feia possible el viatge. Els vaixells es construïen a les drassanes o mestrances. «Durant els últims trenta anys del segle xviii», escriu Agustí Espriu, «Arenys, amb les seves cinc mestrances, es converteix en el poble capdavanter de la construc-

ció de naus per a la carrera d'Amèrica i continuarà així fins a mitjan segle següent [...]. Només a la província marítima de Mataró, que comprenia de Montgat fins a Tossa, es construïren, del 1816 al 1875, un mínim de 622 vaixells de més de 50 tones».¹⁰ Les drassanes eren molt primàries. Les embarcacions no es construïen sota cobert, sinó a l'aire lliure, a la platja. No hi havia cap paret ni estacada que en delimités l'espai respecte a la resta del sorral i normalment apareixen i desapareixien segons que hi hagués o no vaixell per bastir. «El finançament de la construcció de navilis», explica també Agustí Espriu, «es portava a terme mitjançant contractes “a la part”, en els quals participaven econòmicament nombrosos socis, molts en petites proporcions. A la primera època de construcció de les barques de cabotatge, els capitalistes eren inicialment gent relacionada amb la marina (pescadors, mariners, mestres d'aixa, calafats, armers, etc.) i alguns grans terratinents. Posteriorment, a mesura que s'incrementa la flota mercant, comencen a contribuir-hi altres sectors socials, en especial pròxims a la burgesia comercial, que reinverteixen una part dels beneficis en la construcció de noves embarcacions». Així, doncs, conclou Agustí Espriu, «el finançament dels nostres velers provenia d'una ampla gamma de capes de la societat».¹¹

Els capitans i oficials capaços de governar aquests vaixells i fer possible que la travessia arribés a bon port sortien de les Escoles de Pilots. A Catalunya, n'hi va haver sis en els segles XVIII i XIX. D'aquestes sis, la primera i la més important va ser la d'Arenys de Mar, fundada el 1779, deu anys abans que la de Barcelona. Els alumnes podien sortir de l'Escola amb el grau de primer, segon o tercer pilot. Però la carrera només facultava per navegar pels mars d'Europa. Per tenir accés als exàmens de

10. *Ibid.*, pàg. 44.

11. *Ibid.*, pàgs. 49-50.

pilot que permetien comandar les naus que feien la ruta d'Amèrica era imprescindible haver fet uns quants viatges al nou continent. Tots els avantpassats del notari Espriu que havien anat i tornat d'Amèrica estaven en possessió del preuat títol de pilot. Formaven part de l'aristocràcia de la marineria.

Per a un poble com Arenys, que durant el període d'or de la navegació mai no superarà les sis mil ànimes —4.253 el 1787; 5.386 el 1857—, la nòmina d'habitants que van donar la volta al món, que van fer més de dues i tres vegades el viatge a les Amèriques o que van reunir molts o pocs diners en el comerç transatlàntic, és literalment extraordinària. A mesura que passin els anys, les gestes d'aquests arenyencs quedaran cobertes per la patina de la llegenda i la història oral acabarà confonent, com sol passar en aquests casos, allò que va succeir i allò que hauria pogut succeir, es barrejaran noms i gestes i tot plegat serà objecte de discussions més o menys enceses. La tertúlia del carrer del Bisbe Català, presidida pel notari i a la qual assisteix, amb els ulls ben oberts, el nen Salvador, serà un dels escenaris on aquesta tradició, mitificada o mixtificada segons els casos i les conveniències, es farà més present.

Però a la tertúlia del notari és molt probable que, al costat dels bisbes, dels navegants i dels indians, més o menys triomfadors tots ells, es parli també dels homes i les dones que formen l'altra cara de la moneda: els desarrelats, els folls, els captaires... De gent d'aquesta mena tampoc no en falta a l'Arenys de finals del XIX, perquè, malgrat que aquests anys ja no són d'esplendor, la vila continua resultant atractiva per a personatges de qualsevol condició, passavolants o fixos, que seran objecte de comentari o de riota per part de petits i grans. Per exemple, l'ostentós i violent Tric-Trac. Baixet, grassó i robust, havia nascut a Arenys i, segons mossèn Palomer, havia estat a presidí a Ceuta per un crim que havia comès. Per la seva banda, el notari Espriu, en les seves memòries, aclareix que en Tric-Trac havia estat deportat

a Fernando Poo «en una de les facècies de la revolució dels 70». ¹² Exercia tota mena d'oficis esporàdics, com ara recollir bèsties mortes de les cases i anar-les a llençar al rompent de les ones. S'emborratxava sovint i blasfemava a consciència. Quan va morir la seva mare, a qui estimava amb bogeria –tot i que en alguna de les seves borratxeres l'havia intentat matar–, es va aixoplugar en una barraca feta d'obra a sota mateix del cementiri, de cara al mar. En nits de calor, s'ajaçava per les vinyes o al túnel del tren de Caldetes. Va morir a l'hospital construït per l'indià Xifré entre els anys 1917 i 1920. La Trinquis, en canvi, no havia nascut a Arenys, però a Arenys va malviure i a Arenys va tenir una mort tràgica. «Un vespre de l'hivern de 1917», explica Agustí Espriu, «la captaire, quan anava a jòc, segurament embriaga, va caure daltabaix d'una claveguera de desguàs, sota la via del tren, prop de la seva cova, i entre el cop de la caiguda i el vi va quedar inconscient al ras. Aquella nit va nevar i, segons uns, va morir de fred, colgada per la neu, i segons altres morí ofegada en un bassalot d'aigua». ¹³

A la tertúlia també es devia parlar d'en Quel·la, l'Escombreta i en Saragossa, personatges, tots ells, que acabaran per sortir, en un moment o altre, en l'obra d'Espriu. Queden els parents, els veïns, els amics d'infància i els coneguts de tota la vida: els barbers, l'agutzil, etc. També ells sortiran, amb nom real o amb nom inventat, en alguna de les obres de Salvador Espriu. Tots són, però, personatges del XIX que pertanyen no a una mitologia contemporània de la vida de Salvador, sinó, com a mínim, a la d'una generació anterior, la del notari; la que s'asseu, ara, a la taula de la casa del carrer del Bisbe Català. Amb una única excepció. La tràgica mort de Joan Rogés i Valls, veí, amic i company de jocs d'infància de Salvador, ocorreguda el 6 de maig de

12. Francesc Espriu, *Memòries...*, pàg. 30.

13. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, pàg. 323.

1935, donarà peu al personatge de l'Eleuteri, present a Ariadna al laberint grotesc i a Primera història d'Esther. Maria Aurèlia Capmany, en la seva biografia sobre Salvador Espriu, ho veu així: «Espriu evocarà algunes vegades aquest món que ja no existeix. Però, més que la permanència del record literari, allò que es fa visible en el microcosmos espriuà és l'estructura social i la jerarquia de valors d'aquest món, que s'anirà accentuant a mesura que va realitzant-se la mitificació de Sinera (l'anvers d'Arenys, com una imatge reflectida al mirall d'unes aigües quietes) i anirà deixant fora d'aquesta imatge tot el que li és aliè. És un món ordenat en estrats socials, en el qual no s'ha introduït la burgesia industrial. Un món en què el carrer, la plaça, el mercat són el pols de la vida col·lectiva [...]. Un univers teixit, sancionat, jutjat per les xerradisses dels veïns, i comentat, a certa distància intel·lectual, per la tertúlia del casino, i de l'apotecari, i de cal notari o de cal metge».¹⁴

No serà fins al 1996, és a dir, més de deu anys després de la mort del poeta, que la família editarà les Memòries del notari Espriu. Són unes memòries dictades pel notari a la seva filla Maria Lluïsa, que ocupen quasi cent pàgines de lletra petita. «Aquestes memòries», escriu Maria Lluïsa Espriu en les paraules de presentació, «ens varen ser dictades [...] en plena guerra civil i, moltes vegades, mentre els avions bombardejaven Barcelona. El meu pare, l'estimat notari, estava greument malalt del cor i era conscient que els seus dies estaven comptats».¹⁵ Aleshores, el notari ja no era un brillant tertulià admirador d'Azaña, sinó un home abatut per la malaltia i per una guerra que desitjava de tot cor que s'acabés com fos. En aquestes memòries surten molts dels personatges dels quals es devia parlar en aquelles tertúlies de Cal Bisbe i que Salvador Espriu utilitzà després en

14. Maria Aurèlia Capmany, *Salvador Espriu*, Barcelona, Dopesa, 1972, pàgs. 49-50.

15. «Presentació» a Francesc Espriu, *Memòries...*

les seves obres. Amb detalls molt concrets. Per exemple, ens as-sabentem que el navegant Francesc Torres i Pica, avi del notari, abans de morir de pesta a Nova Orleans, havia estat nou vegades a Rússia, incloent-hi una estada de dos anys a Sant Petersburg, on havia rebut rebut un premi de mans, ni més ni menys, que del tsar de totes les Rússies. També sabem gràcies a aquestes memòries que els Torras «tenien anomenada de liberals i quan, tornant de Rússia, entraven a l'església vestits d'abric de pell el frare que predicava, alguna vegada, els havia al·ludit dient que "entrava al santuari un feligrès vestit amb la pell del diable"». ¹⁶ Espriu recollirà aquesta anècdota al conte «Tereteta-que-baixa-va-les-escales»: «Que la "Panxita" us torna de Jamaica? Qual-sevol diria! El pare va anar més lluny, a Rússia i tot. Va venir amb un abric de pells i quedava tan pelut que semblava un ós. Quan va entrar a donar les gràcies d'arribada, fra Josep Alpens, que era a la trona, el va saludar de per riure com si fos el dimoni, el pare ho conta sempre». ¹⁷ A les Memòries del notari es parla de l'oncle Jaume, el bisbe; de la Maria Bòtil, de sor Efraim i les monges de la Presentació; dels nois que jugaven al «marrutitiu»; de les processons de Setmana Santa i d'en Quim Vila que hi portava la Creu; de Panets, el músic, de l'Hereu Quillí i en Tric-Trac; de l'avarament de les naus a la platja d'Arenys; d'en Pòrtolas, el barber de casa; de Cal Vidriera, a la plaça de l'Es-glésia. Tots aquests temes i personatges seran recollits, d'una manera o una altra, en les successives obres de Salvador Espriu. No ha d'estranyar, doncs, que el poeta, mentre va viure, no mostrés gaire interès a veure editades les memòries del seu pare, tot i el suggeriment que, en aquest sentit, li havia fet, en més d'una ocasió, la seva germana Maria Lluïsa. No és només una qüestió de temes i personatges. També és una qüestió de to. Per

16. Francesc Espriu, *Memòries...*, pàg. 14.

17. Salvador Espriu, dins *Ariadna al laberint grotesc*, Barcelona, Edicions 62, 1975.

exemple, quan el notari descriu la Maria Bòtil com una persona «escarida, que amb un espinguet com un cornetí cridava, de cap a cap del carrer, el seu fill Rafaelet»,¹⁸ podem pensar que aquest paràgraf també podria ser obra de Salvador. Hi ha, en moltes de les descripcions del notari Espriu, una visible voluntat de fredor, un distanciament molt sovint irònic envers les situacions que descriu, de les quals no estalvia la cruesa. El jove Espriu, ho veurem en el capítol següent, s'abeurarà, en els inicis de la seva carrera literària, de la lectura de la Bíblia i d'uns autors molt concrets: Valle-Inclán i Gabriel Miró, per exemple. Però cal imaginar que ell va saber, de tota la vida, el que devia al seu pare; a la prosa que el seu pare havia dictat a la seva germana pocs mesos abans de morir.

És en el món màgic de les tertúlies del carrer del Bisbe Català, presidides pel seu pare notari, que el nen Espriu forja el seu imaginari com a escriptor. Aquest imaginari està habitat, com hem vist, per personatges fabulosos, més propis d'una novel·la d'aventures del segle XIX que del món real: navegants, indians, terratinents, comerciants a gran escala. Gent tossuda i amb una gran confiança en si mateixa, que acaben mirant el món amb un cert aire de superioritat perquè han dut una vida més enllà del que acostuma a ser normal per a un ciutadà comú, i aquesta vida extraordinària l'han viscut sense deixar de fer d'Arenys, un petit poble de cinc mil habitants, el seu centre de referència i el seu refugi quan les coses han anat mal dades. En la mirada de Salvador Espriu, que amb tanta intensitat retratà Pau Barceló als anys seixanta –i que ajudà a consagrar el poeta com una de les icones culturals del moment–, hi ha un punt de supèrbia. No és una supèrbia impostada, sinó, per entendre'ns, una supèrbia genètica, del qui se sent hereu d'una nissaga d'homes superiors. A més, el nen Espriu se sap intel·lectualment superdotat, i per

18. Francesc Espriu, *Memòries...*, pàg. 7.

això el seu pare l'exhibeix a les amistats, com havia fet Leopold Mozart amb el seu fill Wolfgang Amadeus. En aquest cas, el notari no intenta explotar econòmicament el seu fill. No li cal. Té diners, propietats i una excel·lent posició social. Al fill li transmetrà, això sí, la pressió per ser el primer. Ho ha de ser, el primer, per fidelitat a aquells intrèpids mariners que donaven la volta al món en embarcacions construïdes a la platja d'Arenys i que eren capaços de superar tota mena de perills. I hi pot arribar, a ser el primer, perquè el nen Espriu està dotat d'una capacitat intel·lectual superior a la normal. Els seus companys de tertúlia n'acaben de ser testimonis.

EL NEN QUE LLEGIA LA BÍBLIA

Salvador Espriu i Castelló va néixer a les dues de la matinada del dia 10 de juliol de 1913. Com era habitual en aquells anys, el naixement va tenir lloc al domicili dels pares, al número 30 del carrer Mossèn Jacint Verdaguer de Santa Coloma de Farners. Va ser el segon dels cinc fills del matrimoni format per Francesc de Paula Espriu Torres, de trenta-set anys, notari de professió, i Escolàstica Castelló Molas, de trenta-quatre. El fill gran, Francesc, havia nascut un any abans. Al naixement de Salvador seguirien els de Josep (1914), Maria Isabel (1916) i Maria Lluïsa (1919). Les dues nenes ja van néixer a Barcelona. El nen és inscrit amb els noms de Salvador, per l'avi patern; Zenon, patró d'Arenys, i Fidel, pel germà difunt del pare. Justament Sant Zenon se celebra, a Arenys, el 9 de juliol.

Com ja sabem, tant el pare com la mare de Salvador Espriu havien nascut a Arenys. El pare era fill de Salvador Espriu Ferran i d'Isabel Torres Català. Espriu Ferran no va navegar mai, però va participar de l'esperit, diguem-ne progressista, de la família. A la casa d'Arenys es conserva una participació seva, quantificada en vint-i-cinc duros, en l'empresa promotora de la construcció del submarí de Monturiol. Potser a Espriu Ferran la tradició oral de la família li havia fet arribar la història de l'avi Miquel Torres, aquell que havia vist un submarí de fusta als molls de Londres a la primeria del segle XIX. En tot cas, Salvador Espriu Ferran va dur una vida sedentària

com a propietari d'una petita indústria de pitrals brodats de camises d'home. El seu pare, Pau Espriu i Talleda, era nebot del fundador de la ciutat cubana de Cárdenas, on havia viscut durant uns anys i on havia aplegat –segons sembla– una petita fortuna. És molt probable que Salvador Espriu Ferran no hagués trencat els llaços que unien la família amb Cuba i que hi continués comerciant. La seva activitat com a fabricant i comerciant no li va impedir, com ja hem dit en el capítol anterior, ocupar l'alcaldia d'Arenys, un dels ajuntaments revolucionaris que es constituïren després de «la Gloriosa» Revolució de 1868. També va ser un dels impulsors de la restauració de l'Escola de Nàutica, que havia tancat les portes el 1850. La represa no va durar gaire, perquè l'Escola va tancar definitivament el 1874, quan, amb motiu de la tercera guerra Carlina, l'ajuntament d'Arenys decidí destinar el local a hospital de sang. Feia temps que l'Escola havia entrat en declivi per la competència de la de Barcelona i pel fet que els vaixells de vapor s'havien emparat totalment del transport marítim.¹

El 1880, el futur notari només tenia cinc anys quan a la família es va produir un fet terrible: la mort del pare. «Un dia», dictà, molts anys més tard, a la seva filla Maria Lluïsa, «em varen dir que el pare estava malalt. Junt amb la mare, en una tartana d'en Zenon Torres, estranya, perquè tenia el sostre pla i no bombat, vàrem anar a prendre banys a Can Titus. El pare empitjorà i va morir (el 13 de desembre de 1880). Recordo i he recordat sempre amb molta claredat, l'angoixa de casa, la desesperació de la meua mare, l'entrada i sortida de veïns, amics i parents, la claror estranya dels llums de petroli, sobretot la d'un, aplicat a la paret de l'escala del primer pis. L'astorament d'aquella nit, l'horror que em causà la visió del

1. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, Barcelona, Gent Nostra-Columna, 1996, pàg. 185.

meu pare, rígid damunt del llit, amb un sac ple de sal sobre el ventre, amb un principi de descomposició al rostre. Em portà a l'alcova el fuster de casa, en Noalart. No ho he oblidat mai ni crec que ho oblidí. L'endemà vaig contemplar tot sol, des del balcó del segon pis de casa l'àvia, que era al costat de la nostra, l'enterrament. La conducció del cadàver la feren en Josep de l'Horta, en Creus-i-medalles i altres servents i operaris de la casa. La munió de l'acompanyament i tot plegat em produïren un esglai tan fort, que vaig acabar amagant-me sota el llit de l'àvia. No vaig tenir pas gaire sort al començament de la meua vida, perquè de la mateixa manera va morir el meu padrí. Així, doncs, quan tot just començava a viure, em vaig trobar de ple enfrontat al problema de la mort».²

Francesc Espriu va estudiar als Escolapis de Mataró i a la secció de batxillerat del Seminari de Barcelona. Després, a la Facultat de Dret. De cap d'aquestes experiències escolars no en guardava un bon record. Els seus companys de Mataró eren «mal educats, inquiets, nerviosos i bruts».³ Pel que fa al capítol del seu pas per la Universitat, comença amb l'expressió: «Recordem ara aquell temps perdut a la Universitat»,⁴ i acaba amb un retrat molt crític sobre els estudiants escrit per Manuel Azaña. Durant aquests estudis, Francesc Espriu va comptar amb la protecció del seu oncle avi, el bisbe Català. «Els estius», dicta el notari en les seves memòries, «els recordem, uns, de plena llibertat. Eren aquells en què l'oncle Jaume, perquè anava a prendre les aigües a Alidesa, a Urberuaga de Ubilla [on coincidia amb el seu amic Cánovas del Castillo] o a Amelie les Bains, no venia a Arenys. Els altres, sobretot els darrers anys de la seva vida durant els quals estiuejava

2. Francesc Espriu, *Memòries del notari Espriu*, presentació de Maria Lluïsa Espriu, Barcelona, edició no venal, 1996, pàg. 6.

3. *Ibid.*, pàg. 36.

4. *Ibid.*, pàgs. 49-50.

al nostre poble, menys lliures. Se'm renova la impressió que em feia el telegrama anunciador de la seva vinguda, i assabentar-me de la seva decisió de romandre indefinidament a Arenys. Quedava desolat. No obstant això, m'enrolava aviat a la nova vida i compensava la mena d'esclavatge que per a mi era l'estar al costat de l'oncle servint-li d'escrivent, de secretari, de lector, de cooperador dels seus projectes d'agricultura, etc., amb les coses que escoltava, amb la seva agradabilíssima conversació, amb els ensenyaments sobre les coses i les persones que resultaven de les tertúlies dels seus amics i visitants i, per què no dir-ho, amb la satisfacció que em produïa aquella carn d'olla tan completa de cigrons del "saúco", cansalada viada, gallinam, botifarra de sang i de carn i altres miniatures que, si bé tenia els mateixos ingredients que la que menjàvem a casa, era més suculenta gràcies a la quantitat i a l'habilitat del cuinar, ja que a casa de l'oncle es triplicaven, comparat amb casa, els comensals. Quina carn d'olla!».⁵

Tot i que resulta difícil determinar-ne exactament les dates, se sap que el jove Francesc Espriu va residir durant una temporada a Madrid. Molt probablement aquesta estada té relació amb la finalització dels estudis de Dret —el gener de 1897— o amb la preparació i realització de les oposicions a Notaria. Podem intuir que aquells anys van resultar decisius per convertir el jove advocat en un personatge d'idees liberals, lliurepensador i anticlerical, en la línia del pensament dels escriptors i intel·lectuals que van acabar configurant la Generació del 98. A Madrid es va relacionar amb el polític Manuel Portela Valladares, que va arribar a ser governador general de Catalunya després dels fets d'Octubre de 1934, cap del Govern espanyol i Gran Mestre de la Maçoneria.⁶ També,

5. *Ibíd.*, pàgs. 55-56.

6. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, pàg. 437.

segons sembla, Francesc Espriu «se sabia de memòria el Museu del Prado».⁷ La biblioteca familiar va quedar destruïda arran de la guerra civil i això ens impedeix saber quina mena de llibres entraven a casa del notari. Si la mort del pare –l’avi de Salvador Espriu– marca la infantesa de Francesc Espriu, l’any 1899 la mort de l’oncle avi i protector, el bisbe Català, el situa definitivament a l’edat adulta. La mort del bisbe va ser molt sentida a Barcelona i a Arenys. L’Ajuntament d’Arenys va encarregar a Josep Llimona, en aquell moment l’escultor més famós i representatiu del moviment modernista, una estàtua del bisbe que va ser col·locada solemnement a la plaça de l’Església per la festa major de l’any 1900, és a dir, el dia 9 de juliol, festivitat de Sant Zenon. Al mateix temps, el tradicional carrer de la Perera va passar a denominar-se «del Bisbe Català», tot i que el nom antic encara segueix essent usual i figura en les plaques que anuncien el nom de la via.

Francesc Espriu va guanyar la plaça de notari de Santa Coloma de Farners pels volts dels anys 1908-1909. Però la relació amb Arenys no va desaparèixer. Entre altres raons perquè Francesc Espriu havia heretat la casa de l’oncle avi, a l’ara carrer del Bisbe, i perquè a Arenys continuava vivint bona part de la família. Per això, quan es casa, ho fa a Arenys i no a Santa Coloma. Concretament, es casa el dia 3 de maig de 1911 amb Escolàstica Castelló a l’oratori privat de la casa del carrer del Bisbe. Els casa el doctor Francesc de Pol, arenyenc de naixement, en aquell moment bisbe de Girona, que havia estat un dels secretaris del bisbe Català. L’estada del notari i la seva família a Santa Coloma dura fins al 1915. Aquest any, Francesc Espriu guanya plaça a Barcelona després d’unes oposicions especialment dures perquè havien estat reserva-

7. Maria Aurèlia Capmany, *Salvador Espriu*, Barcelona, Dopesa, 1972, nota aclaridora de Salvador Espriu, pàg. 51.

des només a notaris en exercici. El seu fill, el doctor Josep Espriu, ho explicava així, molts anys després: «Hi van opositar, com a mínim, cinquanta notaris, perquè [...] es tractava d'un lloc molt estimable».⁸ El tribunal era presidit per Joaquim Dualde, catedràtic de Dret Civil a la Universitat de Barcelona, que va arribar a ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts en temps de la Segona República. Guanyades les oposicions, la família Espriu s'estableix a Barcelona. El seu primer domicili està situat al pis principal de l'edifici on hi havia instal·lat l'aleshores famós restaurant El Canari de la Garriga, davant per davant de l'Hotel Ritz. «Pero solo estuvimos meses, no creo que llegara al año», explicarà Salvador Espriu, de gran, al periodista Joaquín Soler Serrano. «Fuimos después a la calle Claris [...]. Fue la casa número 19 la que nos albergó hasta que pasamos a vivir en Lauria 48; posteriormente, a la calle Diputación 304». Al principal d'aquesta casa, situada a la banda de mar, entre Bruc i Girona, viuria la família Espriu fins al 1940.⁹ «Un pis enorme», recordarà el doctor Josep Espriu, germà de Salvador. «El pare en pagava mil pessetes cada mes. Era una bogeria! Tant és així, que el propietari li va rebaixar mil pessetes i, de dotze mil l'any, va passar a pagar-ne onze [...]. Una veritable fortuna».¹⁰

Durant els seus primers anys d'existència, Salvador Espriu és un nen molt feliç. A Barcelona, ell i els seus germans són matriculats a l'Escola Montessori. Estem parlant dels anys 1916 o 1917, perquè el poeta recordava, de gran, que en tenia

8. Ramon Rius i Mosoll, *Converses amb Josep Espriu*, 2a edició, Barcelona, Angle, 2004, pàgs. 30-31.

9. Joaquín Soler Serrano, «A fondo», dins Francesc Reina, *Enquestes i entrevistes*, vol. II: 1974-1985, edició crítica i anotada de les enquestes i les entrevistes fetes a Salvador Espriu, Barcelona, Edicions 62, 1995 («Obres completes. Edició crítica», annex 2), pàgs. 56-57.

10. Ramon Rius i Mosoll, *Converses...*, pàg. 51.

quatre, o menys, quan hi anava. Maria Montessori està considerada una de les grans renovadores de la pedagogia del segle xx. El seu mètode rebatia les formes autoritàries preponderants en el sistema educatiu d'aleshores i posava l'èmfasi en la necessitat de despertar la curiositat dels infants envers les coses que havien d'aprendre. La doctora Montessori va visitar Barcelona per primera vegada l'any 1915 i el 1916 hi va tornar per quedar-s'hi fins al 1923, quan va marxar en comprovar que la dictadura de Primo de Rivera es mostrava hostil a la seva obra pedagògica. L'anomenat «mètode Montessori» va ser molt ben rebut en els ambients pedagògics renovadors de Catalunya i moltes escoles el van adoptar. No és aliè a aquesta moda el fet que la Mancomunitat de Catalunya propiciés l'estada de la doctora a Barcelona, concretament a Vallvidrera. Salvador Espriu recordava, de gran, que l'escola on ell anava estava situada a prop de la Diagonal. Molt probablement, es devia referir a la Casa dels Nens, situada al carrer Aribau 155, entre Còrsega i París, que depenia de la Diputació de Barcelona. Clementina Arderiu va ser mestra d'una de les escoles Montessori de Barcelona. Rosa Delor imagina una relació entre la mestra Clementina Arderiu i l'alumne Salvador Espriu. Lamentablement, aquesta hipòtesi no ha pogut ser confirmada.¹¹ «Recordo que ens feien fer», dirà, de gran, Salvador Espriu, «[...] dibuixos al nostre gust [...] i figuretes d'una mena de pasta, d'un fang especial. Després recordo que tancaven [...] momentàniament els finestrons i després els obrien, no sé quins objectius pedagògics perseguïen. [...] No sé què ens feien fer, suposo que estar-nos quiets, simplement. Després els tornaven a obrir i potser aquest canvi d'ombres i de llums tenia un sentit [...].

11. Rosa Delor, *Salvador Espriu. Els anys d'aprenentatge (1929-1943)*, Barcelona, Edicions 62, 1993, pàg. 18.

Això és el que recordo». ¹² Aquesta entrevista va ser feta pel periodista Estanis Alcover el 1981 quan la pedagogia de plastilina –aquest «fang especial» que rememora Espriu– començava a ser posada en dubte. Potser la resposta del poeta no és tan innocent com sembla...

Després, Salvador i els seus germans van passar a estudiar a l'Escola Alemanya, on les classes es feien en alemany o en castellà. ¹³ I, finalment, el notari Espriu va matricular els seus dos fills, Salvador i Josep, a l'escola laica Sant Lluís Gonzaga, del carrer Bonavista. Per anar del carrer Casp al carrer Bonavista, al costat dels Jardinetes de Gràcia, on la família es va traslladar a viure després de la guerra civil, el pare sovint els donava uns vals per valor d'una pesseta perquè agafessin un taxi. ¹⁴ «El pare», explica Espriu mateix, «es va negar rotundament a portar els seus nois a una escola afecta a la Dictadura [de Primo de Rivera] com podia ser-ho, per exemple, el prestigiós col·legi dels jesuïtes on anaven a parar els fills de la burgesia catalana. Aquest escrúpol no el va tenir per a la filla, que, confiada la seva educació a la discreció materna, va anar a parar al Sagrat Cor, un dels ordes més encotillats i reaccionaris». ¹⁵

I és que els pares de Salvador Espriu eren molt diferents l'un de l'altra. «Mi madre», dirà el poeta en l'esmentada entrevista amb Soler Serrano, «era una mujer reservada, religiosa, muy católica y tan inteligente por lo menos como mi padre. Su concepto de la vida era tan severo que yo le decía, para hacerla rabiar, que más que católica era calvinista. Mi

12. Estanis Alcover Martí, «Entrevista amb Salvador Espriu», dins Francesc Reina, *Enquestes i entrevistes*, vol. II, pàgs. 122-123.

13. Estanis Alcover Martí, «Entrevista...», pàg. 123.

14. Quim Aranda, «Josep Espriu: "Sempre vam viure junts, però mai vam tenir temps per conviure"», *Avui*, 22 de febrer de 1975.

15. Joaquín Soler Serrano, «A fondo», pàg. 58.

padre era el reverso de la medalla, le gustaba mucho hablar, y era muy simpático cuando quería. Porque en sus rachas de mal humor era verdaderamente temible. Sobre todo, si a su lado se decía alguna estupidez, y esto ocurría con frecuencia. En esos casos, no diré que fuese intratable, pero asustaba. Al estúpido no le quedaban ganas de seguir hablando tras la tajante intervención de mi padre, que lo dejaba materialmente aplastado, aunque sin crueldad, porque mi padre era esencialmente un hombre bueno. Si no fue un hombre genial, por lo menos estoy seguro de que era genialoide».¹⁶ I a Maria Aurèlia Capmany li diu: «El meu pare t'hauria agradat molt i era un complex personatge [...]. Era “adorable” i “detestable” pels seus rampells, i sovint l'hauries matat. Però era, sempre, una excel·lentíssima persona».¹⁷

L'adjectiu «genialoide» aplicat al seu pare el fa servir també Espriu en una entrevista de Baltasar Porcel per al setmanari *Destino*.¹⁸ Probablement, a l'hora d'usar aquest adjectiu el poeta tenia en compte que, a més de notari, contertulià, home de cultura i escriptor, el seu pare va ser, també, un caricaturista notable. «El meu pare», dirà Espriu a Josep Maria Espinàs, «realment, el que volia ser era pintor, i dominava el dibuix. Havia anat a la Llotja i tenia, tenim, encara conservem, uns dibuixos típicament clàssics [...]. El meu pare era un home molt irònic i feia caricatures de jove; [...] jo les tinc emmarcades i no sé si tenen un valor artístic però indiscutiblement tenen un valor psicològic i àdhuc documental».¹⁹ El

16. *Ibid.*, pàg. 58.

17. Maria Aurèlia Capmany, *Salvador Espriu*, pàg. 55.

18. Baltasar Porcel, «Salvador Espriu en esta tierra», dins Francesc Reina, *Enquestes i entrevistes*, vol. I, 1933-1973, edició crítica i anotada de les enquestes i les entrevistes fetes a Salvador Espriu, Barcelona, Edicions 62, 1995 («Obres completes. Edició crítica», annex 1), pàg. 134.

19. Josep M. Espinàs, «Identitats», dins Francesc Reina, *Enquestes i entrevistes*, vol. II, pàgs. 264-265.

notari havia fet caricatures d'alguns d'aquells personatges, com en Tric-Trac, que formaven part de la mitologia d'Arenys, i dels quals es devia parlar en les tertúlies de la casa del carrer del Bisbe. També les seves *Memòries* estan il·lustrades amb unes quantes caricatures. «Quan parlen de si jo tinc influències de Ruyra i de Valle-Inclán i de Miró», continua dient Espriu a Josep Maria Espinàs, «és possible que en tingui, no diré que no, perquè els he llegit, però la base del meu món més o menys titellaire, també aninotat, són els ninots del meu pare, que m'agradaria algun dia poder publicar [...]. Això em faria una certa il·lusió».²⁰ Però el poeta va morir mesos després d'haver fet aquestes declaracions sense haver dut a terme el projecte. També en la seva biografia sobre Espriu, Maria Aurèlia Capmany fa referència a l'afició al dibuix del notari. «Dibuixa amb enginy i agilitat», escriu Maria Aurèlia, «caricatures dels personatges que circulen pel seu voltant, gent viva d'Arenys i de Barcelona que li revelen amb les seves postures, amb la seva gesticulació, alguna cosa més profunda que la simple realitat de les seves vides».²¹ Maria Aurèlia Capmany qualifica els ninots d'«agressius».²² Potser seria més exacte dir que, sense abandonar la línia de l'apunt, de la fesomia traçada amb poques ratlles, els dibuixos del notari Espriu no amaguen una certa tendència a accentuar els trets pintorescos, o potser grotescos, dels personatges.

El notari, mentrestant, s'havia obert pas a Barcelona. Tenia un nivell d'ingressos força alt, la qual cosa li permetia portar un tren de vida que Agustí Espriu qualifica d'«opulent». «Posseeix», escriu Agustí Espriu, «un flamant cotxe i formen part del servei domèstic una cuinera, tres minyones, entre elles

20. *Ibid.*, pàg. 265, nota 19.

21. Maria Aurèlia Capmany, *Salvador Espriu*, pàg. 51

22. *Ibid.*, pàg. 52.

la Tana, que restà més de cinquanta anys al servei de la casa, el xofer, Quimet Coll, i una mena de majordom i home de confiança, en Fontdeglòria, amic del notari des dels temps de Santa Coloma de Farners». ²³ Segons el seu fill Josep, el notari Espriu va tenir tres cotxes. Els dos primers, de procedència germànica. El tercer i últim era americà, «un “La Salle”, B-40620, molt aparatós, on cabien set persones». ²⁴ A l'estiu, l'arribada de la família Espriu a la casa d'Arenys no passava inadvertida. Jordi Palomer, nebot de mossèn Palomer, ho explica així: «Del luxós cotxe baixaven el matrimoni Espriu i alguns dels seus fills, en moltes ocasions tots ells. [...] Aquestes arribades constituïen un esdeveniment. Els esperava el seu criat, el bonàs de Fontdeglòria, que hi havia fet cap abans amb el tren, un home que apreciàvem molt tots i a qui sempre fèiem alguna broma innocent que el molestava. Anava abillat amb la seva bata ratllada, pròpia dels criats d'aquells temps, i dins la casa anava uniformat, cosa que a nosaltres ens impressionava. S'ocupava de donar la benvinguda, recollir l'equipatge, generalment bastant voluminós [...]. Aquestes arribades tenien un cert ressò entre el veïnat, i quan ens trobàvem a casa ja els esperàvem per donar-los la benvinguda». ²⁵ I començaven uns mesos de vacances que Salvador Espriu i els seus germans no oblidaran mai. Jugaven amb els veïns, especialment amb els germans Octavi i Eleuteri Rogés, que vivien al carrer del Bisbe Català, al costat mateix de la casa dels Espriu. El pare dels dos nens era ferrer de tall, ofici heretat de generacions. Visitaven la casa de la tia Maria Castelló, padrina de Salvador, que tenia penjats un conjunt de gravats sobre la història bíblica d'Esther no pas perquè sentís una

23. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, pàgs. 436-437.

24. Ramon Rius i Mosoll, *Converses...*, pàg. 63.

25. Jordi Palomer i Pons, a *Memòria de Salvador Espriu*, Arenys de Mar, CDESE, 1988, pàgs. 131-132.

especial inclinació cap a aquesta figura bíblica, sinó perquè era de bon to, en aquells anys, penjar gravats a les parets de les cases benestants, si podia ser –com ho eren aquests– de procedència francesa. «Maria Castelló», escriu Salvador Espriu al prefaci de *Primera història d'Esther*, «germana gran de la meva mare i padrina meva, era una dona grossa, d'escassa alçària, nerviosa, enèrgica, fidel a una tradició honesta de cuina casolana. Sortia poc, “perquè els peus li feien sempre molt de mal”, i visqué i morí a la nostra vila de Sinera, sense haver rondat per l'incomprensible món exterior. Posseïa, no cal dubtar-ne, una cultura limitada, però perfecta, que fonamentava en coneixements antiquíssims d'arrel neolítica, en l'esperit mil·lenari del nostre poble, en una austera representació catòlica de la Divinitat. El seu univers, una mica eixut, era coherent i estable, i l'educació que li donaren li permeté de suportar amb serenor la seva tràgica malaltia i la seva mort, mentre agonitzava, als camps del país, l'última guerra civil, del trastorn de la qual fou, em penso, una de tantes víctimes. Consumida per un càncer, destí d'alguns de la seva família, mai, com en el seu cas, aquesta paraula no suscitarà millor a l'ànim la idea de destrucció lenta i absoluta. Perduraren només, fins al darrer instant, els seus ulls, negres, bellíssims, i la voluntat d'aguantar, sense queixa, el seu dolor. Es resistí a ésser ajudada, no tolerà d'ésser compadida. Quan hagué d'allitar-se, la vigília de l'acabament, volgué fer-ho pel seu propi esforç. Pujà uns quaranta esglaons, des d'una planta baixa a un estatge superior, on tenia el seu dormitori, trigant tres hores llargues, amb esglai de les monges que procuraren d'acompanyar-la. Ella, però, aconseguí d'arribar i despullar-se, sense confessió de feblesa. Aquest acte, potser no massa intel·ligent, revela amb prou vigor la seva fisonomia moral. I jo no parlo, d'altra banda, de Mme. Curie, sinó de la meva tia, una conca patrícia de Sinera, que m'estimava

molt».²⁶ Els gravats sobre la reina Esther van despertar la curiositat del nen Salvador, fins que aquest va aconseguir que la tia Maria Castelló li expliqués què significaven. «La meva tia, permetent-me –magna concessió– d’interrompre-la en la seva lectura, fou la primera a explicar-me la significança de l’immortal apòleg».²⁷ Aquestes explicacions, i la posterior lectura directa de la Bíblia, seran la base de *Primera història d’Esther*, una de les obres més celebrades de Salvador Espriu.

Els germans Espriu anaven sovint a casa de les germanes Draper, amigues de la família, que també vivien al carrer de la Perera, on els petits eren obsequiats amb caramels i xocolata, i si es quedaven a dinar, amb fricandó amb moixernons, un plat que retrobem a *Primera història d’Esther*. També freqüentaven la platja o s’enfilaven fins al turó del Mal Temps. Salvador era un nen alegre i entremaliat. Empaitava els seus germans per l’eixida posterior de la casa –eixida que el poeta transformarà literàriament en el Jardí dels Cinc Arbres– i una vegada va estar a punt de morir ofegat quan jugava al safareig amb una barqueta de paper i li va caure a l’aigua el soldadet de plom que hi havia posat a dins. Salvador es va abalçar per recollir-lo i es va quedar amb el cap dins l’aigua. L’oportuna intervenció del seu germà gran, Francesc, va evitar que l’incident acabés malament.

El notari Espriu i la seva germana gran, Josepa, van voler intervenir en un afer cultural d’Arenys, i en van sortir escaldats. Els Espriu eren propietaris de la casa Milans, una mansió senyorial del Set-Cents enclavada en el sector central de la riera d’Arenys.²⁸ L’any 1906 la planta baixa va ser remodela-

26. Salvador Espriu, *Primera història d’Esther*, edició crítica i anotada amb estudi introductor i a cura de Sebastià Bonet, Barcelona, Edicions 62 («Obres completes. Edició crítica», 11), 1995, pàgs. 9-10.

27. *Ibid.*, pàg. 11.

28. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, pàg. 121-122.

da. Posteriorment, el notari Espriu i la seva germana Josepa van decidir engrandir el local, convertir-lo en teatre i habilitar-lo també per fer-hi sessions de cinema. Va ser la mateixa Josepa Espriu, molt aficionada a l'arquitectura, qui va dissenyar i dibuixar els plànols del teatre i es va responsabilitzar de la decoració. El nou local, la Sala Mercè, va quedar obert al públic el 13 d'abril de 1913. Per fer front a les despeses originades per les obres, els germans Espriu havien hipotecat l'Hort del Bisbe, aquells terrenys que el notari coneixia de petit, perquè eren l'indret preferit del bisbe Català. Lamentablement, el notari Espriu no va poder fer front a les obligacions financeres que havia adquirit i la propietat de l'Hort del Bisbe va passar a unes altres mans. Per al notari, va suposar un cop molt dur. Finalment, els germans també es van haver de vendre la Sala Mercè. Això passava l'any 1919. I és que el notari feia diners, però els odiava. «El meu pare», declararà el poeta en una entrevista publicada a *Canigó*, «[...] no tenia l'adoració del diner, no la sentia gens; al contrari, li feia un fàstic profund».²⁹

Francesca, la germana petita del notari, de ben jove s'havia fet monja de la Presentació, l'orde que el fill de l'india Josep Xifré havia anat a buscar a Tours perquè es fes càrrec de l'hospital construït pel seu pare a Arenys. En professar, Francesca va prendre el nom de sor Isabel de la Creu. Es va morir en menys de quaranta-vuit hores al convent que l'orde tenia a Badalona a conseqüència de l'anomenada «grip espanyola» la tardor de 1918. Salvador Espriu la recorda, sobretot, en el pròleg de *Setmana Santa*: «Per acomplir la seva vocació sincera i seriosa, sor Isabel va haver de renyir molt dramàticament amb tota la seva parentela, de la qual era estimadís-

29. Carles A. Isasi Angulo, «Entrevistes amb Salvador Espriu», dins Francesc Reina, *Enquestes i entrevistes*, vol. I, pàg. 181.

sima, però més tard s'hi va reconciliar. [...] Era molt intel·ligent, activa i afectuosa, i el meu pare sentia per ella una particular predilecció, augmentada, sospito, per una certa “mala consciència”, perquè en les dissensions mencionades la raó havia estat tothora de la banda de la monja. I el meu pare se n'adonava prou». ³⁰ Cal fer constar que, tot i ser lliurepensador, el notari Espriu assistia cada diumenge a la missa que se celebrava a l'oratori del casalot del carrer del Bisbe. «El celebrant», explica Jordi Palomer, «gairebé sempre era el meu oncle i per aquest motiu jo hi anava a fer d'escolà. Assistien a la missa tota la família i algun dels seus convidats, molt sovint els germans de la senyora Espriu, Lluís i Maria. Pepe Espriu també ajudava a missa algunes vegades. Ja acabada, la senyora Escolàstica, la mare dels Espriu, em donava una pesseta de propina: aleshores ho considerava com una fortuna». ³¹

El món feliç del nen Salvador Espriu comença a trontollar l'any 1920, quan ell i els seus quatre germans agafen el xarampió. Era habitual que, si es presentava en una casa on vivia una família nombrosa, la malaltia acabés afectant, d'una manera simultània o quasi, tots els fills. Aquest va ser el cas. Dels cinc germans, tres –Francesc, Josep i Maria Lluïsa– se'n sortiren sense seqüeles. Salvador Espriu en quedà tocat per sempre més: «A los nueve años», explicarà, anys més tard, a la periodista Lilian Goligorski, «cogí un simple sarampión, igual que mis hermanos, porque era una enfermedad que se pegaba de un niño a otro. Entonces, el sarampión era, en sí, una cosa poco importante, poco seria, pero solía llevar consigo complicaciones, y de los cinco hermanos que éramos en dos, una niña y yo, la cosa se complicó. En la niña se complicó de una manera; en mi de otra, y tuve lo que los médicos

30. Salvador Espriu, *Setmana Santa*, Barcelona, Polígrafa, 1972, pàgs. 9-10.

31. Jordi Palomer i Pons, a *Memòria...*, pàg. 132.

llaman un “empiema”»,³² —és a dir, una acumulació de pus a la cavitat pleural. Els metges aconsellen al notari Espriu i a la seva esposa que intentin trobar un clima més sec per als seus fills. Per això el matrimoni decideix comprar una casa a Viladrau. No es tracta de cap antiga masia, sinó d’una torre de quatre plantes construïda per Puig i Cadafalch. «Al poble», explica Rosa Delor, «en deien “Can Ganyota” per la seva forma estranya. Era presidida per una torratxa que tenia una bona vista de la muntanya».³³ La finca tenia molt terreny. A Viladrau, el nen Espriu hi va arribar «moribund»,³⁴ però, a poc a poc, va aconseguir refer-se. Tanmateix, calia extirpar la bossa de pus que s’havia fet a la pleura esquerra. El notari Espriu va reunir-se amb els millors metges de Barcelona. I la decisió va ser operar. «Em van posar en mans dels millors especialistes, entre els quals el doctor Sayé, que era reputat com un dels primers, sinó el primer, juntament amb el doctor Vilardell [...] que era el tisiòleg més important d’aleshores». «I vaig passar», continua explicant Salvador Espriu, «un calvari molt llarg [...] em varen haver de treure una bossa de pus ressecada a la pleura esquerra, i les costelles, etcètera».³⁵ «Me abrieron el pecho», confessarà a Baltasar Porcel, «porque tenía una bolsa de pus adherida a la pleura. Una grieta terrible que me dejó el campo respiratorio afectado. Durante tres o cuatro horas, imagine, actuaron sobre mi cometiendo aquella horrible carnicería [...]. Estuve entre la vida y la muerte nueve o diez meses, no respondían de mí».³⁶ «Aquellos médicos», dirà en una altra entrevista, «eran grandes clínicos

32. Lilian Goligorsky, «La implacable lucidez del poeta», dins Francesc Reina, *Enquestes i entrevistes*, vol. II, pàg. 133.

33. Rosa Delor, *Els anys d’aprenentatge...*, pàg. 167.

34. Lilian Goligorsky, «La implacable lucidez...», pàg. 133.

35. Estanis Alcover Martí, «Entrevista...», pàg. 124.

36. Baltasar Porcel, «Salvador Espriu en esta tierra», pàg. 133.

que no tenían en sus manos, entonces, los elementos para curar, porque estamos hablando de antes de los sulfamidas y de los antibióticos. Algunos de estos médicos eran gente que tampoco sabían tratar a los niños. Eran más bien duros en su trato, ásperos, unos más que otros. Tengo el recuerdo de uno, viejo, que era considerado uno de los primeros médicos de Barcelona, que se llamaba el doctor Freixas; y este hombre me trataba, o yo me sentía tratado por él, de una manera casi cruel, despótica. Pero además venían otros dos médicos, uno especialista del sistema pulmonar, el doctor Sayé, que era un hombre muy reservado y silencioso. Después fuimos muy buenos amigos, pero este doctor Sayé entonces tampoco me parecía afectuoso. Me miraba desde fuera. Además, me pinchaba la pleura y me hacía mucho daño. Claro, aquello era lo que se acostumbraba, pero me podía haber matado. Y hubo un tercer médico, el que me operó y que era un hombre pongamos frívolo. Y existían unos médicos más suaves, más cercanos a mí: los médicos de cabecera, que introducían a los especialistas, que eran los grandes señores que en realidad dictaminaban la consulta. Estos médicos de cabecera eran otra cosa, como el doctor Sauquet, una persona magnífica, íntimo amigo de mi padre. Y nuestro gran amigo el doctor Coderch». ³⁷ Menys sort tindrà la seva germana Maria Isabel. El seu xarampió va derivar en una corea infecciosa, inguàrible, contra la qual els metges no podien fer res. La corea, o malaltia de Huntington, és un trastorn neurològic degeneratiu que, quan és provocat per un xarampió, la verola o el tifus, té un començament bruscat i una progressió accelerada. Una de les manifestacions d'aquesta malaltia és l'aparició incontrolable de moviments exagerats a les mans i els peus, i també a la boca. La paraula que defineix la malaltia, «corea»,

37. Lilian Goligorsky, «La implacable lucidez...», pàg. 134.

prové del grec *koreía*, que vol dir ‘dansa’, en al·lusió a aquests moviments exagerats que provoca. Popularment, la malaltia era coneguda com a «mal de Sant Vito» perquè, en època reculada, les persones que patien aquests moviments espasmòdics pelegrinaven a la capella de sant Vito, ubicada a Ulm, Alemanya, amb l’esperança que el sant les curés. Però no hi havia curació possible per a la malaltia. Tampoc no n’hi va haver per a la nena Maria Isabel Espriu. Va morir, a Barcelona, l’1 de gener de 1924. Només tenia set anys. «Era una nena molt maca i va quedar desfigurada. Va morir patint molt», dirà, de gran, Salvador Espriu.³⁸ El cos de Maria Isabel Espriu va ser inhumat a la tomba familiar que s’havia fet construir el bisbe Català al cementiri d’Arenys.

Però les desgràcies de la família Espriu encara no havien acabat. A finals del juliol de 1926, Francesc, el germà gran, «un xicot de catorze anys ple de salut i amb prometedores dots per a l’escultura»,³⁹ cau al port d’Arenys, llavors en obres, i se li fa una fístula. És operat pel doctor Cardenal. Segons sembla, els ajudants del metge no li fan les cures en el moment oportú i se li declara una infecció a la sang, una septicèmia. Mor, a Arenys, dia 8 de setembre. També està enterrat a la tomba del bisbe Català. «Fue un clima de terror, dantesco», recordarà Espriu al cap dels anys.⁴⁰

La mort de dos dels seus germans i la seva malaltia canvien del tot la vida del nen Salvador Espriu: «Antes», dirà a Baltasar Porcel, «yo era un niño normal, travieso. Y me convertí en un niño quieto, reflexivo». «Aquellos», hi afegirà, «fueron años fundamentales en mi vida, en los que se me pegó una visión de precariedad, de que todo puede largarse

38. Josep M. Espinàs, «Identitats», pàg. 266.

39. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, pàgs. 23-24.

40. Baltasar Porcel, «Salvador Espriu en esta tierra», pàg. 133.

a hacer puñetas». ⁴¹ La idea de la mort, tan difícil d'entendre per a un nen, se li fa present d'una forma obsessiva. «La muerte se me apareció», dirà, «con los más distintos visajes, era una visión constante». ⁴² Per això Maria Aurèlia Capmany parla d'una infància «feliç i amenaçada». ⁴³ Tampoc els pares no surten indemnes de les dues tragèdies. La mare accentua la seva religiositat. El pare veu agreujada la malaltia que patia als ulls, una coroiditis que el va deixant progressivament sense visió. La malaltia l'havia apartat, feia temps, de la pràctica de la caricatura. «No podía [...] leer y necesitaba tener siempre una tertulia a su alrededor. Y de rebote, su desequilibrio nervioso, su escasa vista, nos afectó al resto de la familia. Mi madre era totalmente diferente: callada, severa, una buena persona... Piense, piense, lo que sería una infancia y una adolescencia envueltas en el fantasma, en la presencia de la muerte...». ⁴⁴

Les llargues hores que ha de passar al llit li permeten, al nen Salvador Espriu, endinsar-se en un mar inacabable de lectures. El pare no posa cap inconvenient a aquestes lectures tant pel seu tarannà liberal com perquè continua convençut de les extraordinàries possibilitats intel·lectuals del seu fill. «Potser», dirà aquest, de gran, «vaig ser una mica precoç amb les lectures. Recordo que als nou, deu, onze anys jo havia llegit el *Quixot*. Naturalment, alternava tota mena de lectures. M'havia empassat tots els Salgaris, tots els Bufalo Bills haguts i per haver, i tot el que una criatura acostuma a llegir; però també havia llegit el *Quixot*». ⁴⁵ I en una altra entrevista: «Durante estos tres años yo leía terriblemente,

41. *Ibid.*, pàg. 134.

42. *Ibid.*, pàg. 134.

43. Maria Aurèlia Capmany, *Salvador Espriu*, pàg. 61.

44. Baltasar Porcel, «Salvador Espriu en esta tierra», pàg. 134.

45. Estanis Alcover Martí, «Entrevista...», pàg. 124.

mucho más de lo que hubiera sido natural. Mi padre era muy amplio, liberal, y me dejó leer todo lo que yo quise. No llegué a ser el repelente niño Vicente porque, en fin, las cosas no fueron así, pero estuve a punto de serlo. Llegué a leer la Biblia, de cabo a rabo, el *Quijote*, etc.».⁴⁶ També jugava, sol o amb els seus germans, amb un teatrí de cartó. Aquests teatrins havien començat a circular a finals del segle XIX, fets per Esteve Paluzie. Posteriorment, els models creats per Seix i Barral van aconseguir fama mundial i van ser exportats, amb gran èxit, fins i tot a la Gran Bretanya, on aquestes joguines havien estat creades. Els teatrins de Seix i Barral eren unes autèntiques peces d'art, actualment objecte de culte i veneració per part de col·leccionistes. De gran, el doctor Josep Espriu, germà del poeta, en va adquirir uns quants que es guarden a la casa d'Arenys. Els teatrins de Seix anaven firmats per C. B. Nualart. Les inicials corresponen al nom de Carlos Barral, un dels socis de l'editorial i pare del poeta i editor de la postguerra. Seix i Barral va arribar a crear fins a deu models diferents de teatre i material per representar un total de vint-i-tres obres. Aquest material incloïa el text, els personatges, etc. Salvador Espriu disposava d'una taula que s'acoblava al llit i era sobre aquesta taula on jugava amb el teatrí o bé llegia. «Jo, en realitat», dirà el poeta, de gran, en una entrevista, «no he vist molt teatre de debò. Però de petit havia jugat molt amb titelles i encara n'estic ple del seu record. Jo havia vist també representacions amb titelles i amb el "teatrino" de figures de cartó, teatre de nens [...]. Per a mi el gran teatre és encara aquest. És clar que després he vist teatre per adults, i en alguns casos molt bo».⁴⁷ Un cop recuperat, organitzava sessions per als seus amics d'Arenys.

46. Lilian Goligorsky, «La implacable lucidez...», pàg. 133.

47. Carles A. Isasi Angulo, «Entrevistes...», pàg. 180.

«A causa de les relacions amb els Espriu», escriu Jordi Palomer, «vaig tenir l'oportunitat de conèixer part de l'obra de Shakespeare. Això fou en algunes ocasions i en ple hivern, en una de les seves estades a principis de febrer [...]. Anàvem a casa seva algun diumenge a les cinc de la tarda. A la saleta que hi ha al costat de l'entrada amb finestra que dona al carrer, sobre una taula, els germans Espriu muntaven el teatre, preparaven els personatges i començaven. En Pepe movia el teló i els personatges seguint el guió mentre en Salvador s'ocupava de la lectura, variant les veus d'acord amb els personatges que anaven desfilant per l'escena. En algunes ocasions els moviments es paralitzaven i en Salvador ens feia alguna explicació aclaridora. Aquestes sessions, entre representació i comentaris, eren de llarga durada, però ens hi trobàvem bé». En un altre paràgraf d'aquest text, Jordi Palomer evoca un Salvador Espriu adolescent que no sempre resultava fàcil de tractar: «En Salvador, el dia que estava de bon humor, ens explicava algunes coses de collita pròpia o bé feia comentaris observant unes postals que les Draper tenien en una caps a la nostra disposició. Cal fer constar que en moltes ocasions en Salvador feia un posat de pocs amics; en aquest cas no el molestàvem, fèiem la nostra i prou. No cal dir que sempre l'escoltàvem amb un posat de sorpresa perquè ens feia molt de respecte tant pels seus coneixements com per la seva expressió, a voltes un xic dura i unes altres vegades molt agradable».⁴⁸ Ara, els estius dels tres germans Espriu que havien sobreviscut es dividien entre Arenys i Viladrau: el juliol, a Arenys; l'agost, a Viladrau. «La finca», escriurà Espriu l'any 1979, «tenia molt terreny, i el meu pare la va engrandir més, amb diverses i successives adquisicions. Hi havia de tot: jardins d'arbres i de flors, un pou profund

48. Jordi Palomer i Pons, a *Memòria de Salvador Espriu*, pàgs. 132-133.

que el meu pare va fer obrir al bell damunt d'una deu inesgotable, feixes de secà i regadiu, avets, cupressàcies, àlbers vora un rec generós, fruiters, disperses nogueres i fins i tot un regular conjunt de castanyers corpulents, vells, magnífics. La meva mare, afeccionadíssima a les flors, sobretot a les roses, i entesa en elles, va fer plantar de mica en mica unes dues mil variants de rosers. [...] Per a mi, procedent per totes les branques familiars de marina, Viladrau i el seu paisatge han estat "el camp", el camp per excel·lència. Crec que l'havia arribat a resseguir i a conèixer pam a pam». ⁴⁹ Sobre les estades a Viladrau, Salvador Espriu publicà un relat curt a l'*Antologia inicial de la literatura catalana* de l'Editorial Diàfora l'abril de 1982. El conte es titula «D'uns vells estius de joves fills de casa bona», en què, entre altres coses, escriu: «A la finca hi havia, en esglaonament, molts i diversos i bonics jardins, complementats per feixes i feixes de conreu, de regadiu i secà que el guarda i alhora masover de la propietat treballava i se n'aprofitava per complet, sense haver de lliurar al senyor, perquè aquest ho havia liberalment establert així, ni tan sols una simbòlica mostra de les collites. A la mamà li agradaven de debò les flors, sobretot, les roses, i n'era molt entesa. El papà preferia els arbres i, amb molt bon sentit, amb un ordenat criteri, va fer plantar avets, pins i til·lers, abundoses variants de cupressàcies i fins vulgaríssims plàtans, no massa estimats per ell però que creixen de pressa i donaven de seguida ombra. Més enllà dels jardins, en la davallada cap a un rierol, s'alçava un petit bosc de vells castanyers. Potser no arribaven ni de bon tros a un centenar, però bastaven –aplegant-los als pollancre, no pas aristocràtics

49. «Pòrtic» de Salvador Espriu a Guerau de Liost, *Antologia poètica*, Barcelona, Fundació Mediterrània, 1979, citat per Rosa Delor, *Els anys d'aprenentatge...*, 1993, pàg. 167.

àlbers, que s'enlairaven i es vinclaven a frec de les contínues aigües glaçades del primíssim corrent— perquè nosaltres, amb els fills del guarda, uns quants amics que se'ns ajuntaven i una munió de gossos bordissers, ens divertíssim a l'indret amb una pila de jocs que em pensaria que no inventàvem pas. Ara érem indis i caubois, ara lladres i serenos, ara ens acontentàvem amb senzilles partides de cuit. No abastàvem nius, perquè veníem de closos hiverns de ciutat i, a més, perquè sovintejades, edulcorades, alliçonadores prèdiques de pedagogs moderns embridaven en aquest punt els nostres sanitosos instints cruels [...]. Corríem matí i tarda, doncs, d'un cantó a l'altre, amb un mínim de destorbs. En imaginar-nos que, per una temporada, l'estiuença, no pas curta, havíem atès una aproximació de llibertat —i qui sap si aquest nostre somni al bany maria no era massa fals—, ens sentíem, amb algun retall, amb algunes familiars limitacions, immensament feliços». En aquest ambient, la lectura també hi tenia cabuda: «Llegíem, en el nostre normatiu castellà, volums i més volums de Salgari i les col·leccions senceres de les aventures de Dick Turpin o de Buffalo Bill, que ens encantaven. En canvi, la mentidera lata de Julio Verne no era pas del nostre grat».⁵⁰ També feien excursions, cada cop més llargues a mesura que la malaltia anava quedant enrere. Per totes aquestes raons, Viladrau anirà ocupant un lloc cada cop més important en la vida i en l'obra de Salvador Espriu. Es tancarà hores i hores a la torratxa llegint i escrivint. De la torratxa en sortiran, segons l'experta Rosa Delor, la narració *Laia*, totes les *Petites proses blanques*, quatre de *La pluja* i molts dels contes d'*Aspectes*.⁵¹

50. Salvador Espriu, «D'uns vells estius de joves fills de casa bona», dins *Antologia inicial de la literatura catalana*, Barcelona, Diàfora, 1992, pàgs. 45-47.

51. Salvador Espriu. *Op. cit.*, pàgs. 45-47.

També a Barcelona la vida de la família Espriu s'anava normalitzant. El notari seguia guanyant-se molt bé la vida i duent una intensa vida social, malgrat els problemes de visió cada vegada més greus que patia. «El meu pare», explicarà Salvador Espriu, «tenia una tertúlia a l'«Ecuestre», però també unes altres en una llotja del Liceu i a la Pinacoteca i a d'altres bandes i, sobretot, a casa. Com és natural, el meu pare “no estava sempre de tertúlia”, com el Dr. Borralleres, perquè treballava molt. Però s'imposava i presidia arreu on anava. Jo el vaig acompanyar a l'«Ecuestre» comptadíssimes vegades. El meu germà, en canvi, que hi feia esgrima, hi anava molt sovint». ⁵² És molt probable que en una d'aquestes tertúlies de Barcelona es repetís l'escena que hem imaginat al capítol introductori del llibre. Ho explica així Maria Aurèlia Capmany: «Un dia un personatge important seu a taula a dinar amb la família. Hi ha encetada una discussió i el personatge pontífica; Salvador, un noi que tot just està acabant el batxillerat, contradiu les opinions de l'invitat, i la mare, una mica inquieta d'aquella audàcia, amonesta el fill reclamant, com és del cas, la intervenció paterna. El pare, ràpid, contesta alegrement: “Digues, noi, digues. Aquí tothom ha de donar la seva opinió”». ⁵³

L'adolescent Salvador Espriu, mentrestant, continua els seus estudis: «En el Col·legi de Sant Lluís Gonzaga, regit per Joaquim Soler», escriu Maria Aurèlia Capmany, «el noi superdotat cursa amb rapidesa vertiginosa el seu batxillerat». ⁵⁴ De gran, Salvador Espriu aclarirà que aquest senyor Soler era «un parent llunyà del meu pare» i, també, «cosí del que fou rector de la Universitat, el també parent del meu pare doctor

52. Maria Aurèlia Capmany, *Salvador Espriu*, pàg. 52.

53. *Ibid.*, pàg. 52.

54. *Ibid.*, pàg. 69.

Soler i Batlle».⁵⁵ El director parlava sempre castellà «amb accent gallec».⁵⁶ A més, són els anys de la dictadura de Primo de Rivera, quan el català és bandejat de l'ensenyament. Espriu, doncs, fa tot el batxillerat en castellà. El 1926 Salvador Espriu fa una estada a Santander. Així ho afirma en una entrevista periodística que li fan en aquella ciutat el 1968 amb motiu d'un nou viatge.⁵⁷ Entre el 1927 i el 1929, Salvador Espriu cursa el batxillerat a l'Instituto Provincial de Enseñanza Secundaria de Barcelona, l'únic que existia. El primer curs aprova amb excel·lent tres assignatures: Francès, Nocions d'àlgebra i trigonometria i Història de la civilització espanyola en les seves relacions amb la universal. Deixa, per a l'any següent, dues assignatures comunes: Llatí i Geografia política i econòmica, que supera al llarg del segon curs amb les matèries corresponents als dos anys de la Secció de lletres, fetes en un sol curs: Llengua llatina, Literatura espanyola comparada amb l'estrangera, Psicologia i lògica, dos cursos d'Alemanys, Literatura llatina i Ètica. El maig de 1929 demana ser examinat de la prova final del Batxillerat Universitari en la Secció de lletres, amb l'alemany com a idioma optatiu. Però, finalment, no es presenta als exercicis.⁵⁸ Aquest any 1929 havia visitat Sevilla durant la Setmana Santa en un viatge familiar, «i queda molt impressionat per les processons i els actes religiosos».⁵⁹ Assisteix a una Setmana Santa «que mai més no oblidaria». Poques setmanes després de la seva

55. Jordi Garcia-Soler, «Salvador Espriu, l'escriptor de Sinerà», dins Francesc Reina, *Enquestes i entrevistes*, vol. I, pàg. 64.

56. *Ibid.*, pàg. 64.

57. Jesús Otero Pérez, «Salvador Espriu, el gran dramaturgo y poeta catalán en Gijón», dins Francesc Reina, *Enquestes i entrevistes*, vol. I, pàg. 112.

58. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, pàg. 25.

59. Rosa Delor, «Introducció» a Salvador Espriu, *Israel*, edició crítica i anotada amb estudi introductori a cura de Rosa Delor, Barcelona, Edicions 62, 1994 («Obres completes. Edició crítica», 1), pàg. ix.

tornada a Barcelona, apareix publicat el seu primer llibre, *Israel*.

«Va ser el meu pare», dirà de gran, «qui em va estimular a escriure. Naturalment, la seva intenció [...] no era que em dediqués a la literatura, sinó que sapigués redactar, simplement. I, per tant, vaig començar a escriure en castellà perquè el nostre ensenyament havia estat castellà, i no català. Jo li deia al meu pare: “Què vols que escrigui?”. “Oh, qualsevol cosa. Tu mira d’escriure, esforça’t a escriure”. [...] I vaig començar a escriure unes proses castellanques sobre la Bíblia [...]. El meu pare ho va llegir, i ho va fer llegir a amics seus. Varen trobar que allò estava bé i ho van editar a ca l’Oliva de Vilanova. Una edició magnífica de cent exemplars, naturalment fora de comerç. Varen ser repartits entre els amics del meu pare».⁶⁰

Aquesta primera obra de Salvador Espriu va quedar sense ser reeditada fins al 1994, quan el poeta feia quasi deu anys que era mort. La nova edició d’*Israel* es va fer en el marc de l’edició crítica de les obres completes de Salvador Espriu, coordinada per la professora Rosa Maria Delor. Ella és, també, la responsable d’aquesta primera edició venal d’*Israel* i, per tant, de l’estudi introductori i de les notes que acompanyen el text, abundants com és obligat en aquesta mena d’obres. Publicada, doncs, pòstumament i, a més, en una edició per als estudiosos, la primera obra d’Espriu no va despertar gaire interès entre el lector comú. A la difuminació de la importància del llibre, hi havia ajudat molt la posició adoptada per Espriu mentre va viure. *Israel* és l’única obra de creació seva escrita en castellà i ell, en els últims anys de la seva vida, havia manifestat, en diverses ocasions, la seva voluntat de traduir-la al català. Així ho diu, per exemple, als periodistes Soler

60. Estanis Alcover Martí, «Entrevista...», pàgs. 124-125.

Serrano⁶¹ i Estanis Alcover: «Voldria agafar aquest llibre», confessa, «i refer-lo conservant solament el títol i aprofitant alguna cosa, molt poca. Però a veure si el puc refer en català». ⁶² El projecte, expressat el 1981, no serà dut a terme. I el llibre continuarà inaccessible per a la gran majoria de lectors.

L'edició de 1994 permet adonar-nos que *Israel* conté, desplegadas amb més o menys intensitat, algunes de les aportacions filosòfiques i estètiques que convertiran el seu autor en un dels escriptors més importants de la literatura catalana de tots els temps. D'entrada, l'interès per l'Antic Testament, és a dir, per la història del poble jueu. Als quinze anys, quan escriu *Israel*, Espriu ja no és aquell nen de vuit o deu anys que s'extasiava davant dels gravats de la història d'Esther que la tia Maria Castelló tenia penjats en una de les habitacions de casa. Ara, Espriu ha llegit la Bíblia i ha tingut temps de meditar-hi en el llarg període de convalescència que ha hagut de superar. Per més nen prodigi que sigui –i ell prou que ho deu saber–, no és, encara, una persona intel·lectualment formada. Però ha viscut una experiència terriblement singular en un adolescent: l'experiència de la mort, que li ha passat freqüentment i s'ha endut dos dels seus germans. *Israel* no constitueix, explícitament, cap meditació sobre la mort, però s'endinsa en un àmbit religiós i mític que constituirà un dels pilars de la seva futura obra. Espriu, en efecte, farà de la història del poble d'Israel, de les seves figures i dels seus mites, tema central –o *el* tema central– de tota la seva obra. La preocupació té un caràcter absolutament extemporani amb relació als temes habituals en la literatura d'aquell moment que, si de cas, contempla el món grec, i no el món hebreu. I el contempla, en una tradició que podríem dir que va de Goethe a Riba,

61. Joaquín Soler Serrano, «A fondo», pàg. 59.

62. Estanis Alcover Martí, «Entrevista...», pàg. 125.

amb una mena de fascinació estàtica que no té res a veure amb la viva dels personatges retratats a *Israel*. Per a Espriu, el classicisme reivindicat literàriament pels autors moderns o contemporanis és un classicisme escapista, que fuig dels problemes reals que l'home i la societat tenen plantejats i que s'instal·la en una mena d'intel·lectualisme narcisista i estèril. Ni el contingut ni l'estil d'*Israel* no tenen res de noucentistes, que era l'estètica dominant a la Barcelona del 1930. És cert –tal com veurem en el moment oportú– que està a punt d'aparèixer una nova generació, que també trencarà els motlles del Noucentisme, però resulta del tot sorprenent que els antecedents literaris de la primera obra d'Espriu s'hagin d'anar a buscar en una obra de Gabriel Miró, concretament en el seu llibre *Figuras de la Pasión del Señor*.⁶³

Gabriel Miró (1879-1930) és un narrador nascut a Alacant que va viure uns anys a Barcelona i que va morir a Madrid, després d'haver estat reconegut com un dels grans escriptors en llengua castellana. L'estudiós Ricardo Gullón ha qualificat els relats de Miró de «novel·les líriques». ⁶⁴ L'ús de les sinestèsies, és a dir, la barreja, en la narració, de sensacions produïdes per diversos sentits («plorar amargament»), i d'un llenguatge sensorial molt ric, donen lloc a una prosa acolorida, barroca, que alguns estudiosos han definit com a mediterrània. Rosa Delor, en el text introductori a l'edició crítica d'*Israel*, ho explica així: «Els crítics parlen de Miró qualificant-lo de “levantí” recalitrant –que, segons l'esnobisme d'Eugeni d'Ors, tot i viure a Madrid continuava menjant l'arròs amb cullera–, impregnat d'un sensualisme de mirada tàctil que qualla en un llenguatge sinestèsic brillantíssim i insòlit;

63. Gabriel Miró, *Figuras de la Pasión del Señor*, dins *Obras completas*, vol. XVI, Madrid, Biblioteca Nueva, 1928.

64. Ricardo Gullón, *La novela lírica*, Madrid, Cátedra, 1985.

un llenguatge que, de manera impressionista, capta paisatge i personatge en una unitat d'expressió que, de tan realista, es confon amb aquella mena de "veritat" que només es transmet a través de la poesia». ⁶⁵ Rosa Delor, està parlant de la prosa de Miró o està parlant de la prosa d'Espriu? Salvador Espriu ho havia tingut fàcil per accedir a l'obra de Gabriel Miró. L'escriptor alacantí es va instal·lar a Barcelona el 1914 després d'haver rebut l'encàrrec de dirigir una monumental *Enciclopedia Sagrada Católica*. El projecte, però, finalment va fer fallida. Una part de la feina que Miró ja havia fet constitueix la base de *Figuras de la Pasión del Señor*, que es publicà en dues parts: la primera, el 1916; la segona, el 1917. El març de 1928 les dues parts es fonen en una de sola i formen el volum XVI de les *Obras completas* de Gabriel Miró. Entremig, alguns dels capítols de *Figuras...* havien estat publicats a *La Vanguardia*. ⁶⁶

Israel. Bocetos bíblicos és un text que, en la seva primera edició, ocupa noranta-dues pàgines, dividides en set capítols que inclouen un total de nou narracions. A la portada, el jove Espriu justifica la seva passió per Israel: «Este pueblo de pobre territorio, de escasa potencia guerrera, de tradiciones pálidas ante el ropaje magnífico y el colorido brillante de los mitos y leyendas de sus vecinos; de rudos moradores, rodeado de enemigos por todas partes, manteniendo penosamente su integridad nacional; sin conquistadores como un Sesostris, o un Ciro; de pobre comercio y ninguna industria, ha atraído y seguirá atrayendo la atención de historiadores, filósofos y poetas. Por encima del tiempo y del espacio, sobre las ruinas de las civilizaciones de pueblos que fueron, venciendo el influjo de ideas y sentimientos que carearon Grecia

65. Rosa Delor, «Introducció» a *Israel*, pàg. LII.

66. *Ibid.*, pàg. LI.

y Roma, está Israel imponiendo su lección transcendental. Mientras en Grecia la Mitología, en la decadencia amable de su fastuosa elegancia, engendraba la filosofía más sublime que el intelecto humano pudo concebir, hacia el Sur, en las tierras arenosas de Jam Hammelach, hervía balbuciente, en el tosco cerebro de aquellas gentes, bravas y esforzadas tribus del Desierto, el germen de una Religión de consecuencias innegables para la civilización actual; en Israel, principalmente, nació la idea monoteísta y de su espíritu procedió la figura más portentosa del Universo: Rábbi Jeschoua ben Joseph Nazarieth, el fundador del Cristianismo».⁶⁷ En les vint-i-quatre descripcions, narracions o retrats que formen el llibre, Espriu demostra un coneixement de l'Antic Testament absolutament insòlit en un noi de quinze anys. La primera narració ens presenta el personatge de Dèbora, la profetessa, considerada la mare d'Israel, la qual venç, amb l'ajuda dels cabdills de les dotze tribus, Jabín, el rei d'Hassor, que pretenia ocupar i assolar el país. I l'última està dedicada a Joan el Baptista, el profeta terrible, que acabarà decapitat perquè així ho vol Herodies, la muller bígama del rei Herodes. «La voz de Juan», diu l'última frase del llibre, «clama a los hombres». Entre mig, les lloances de Noemí, «la hermosa», a Elohim, perquè se sent feliç; la història de Maria, que torna a casa amb la seva sogra Rut, a qui, generosa, acompanya en la seva pobresa fins que Booz, l'home més ric de Beth-lehem se n'enamora i s'hi casa; la narració de la festa dels tabernacles al santuari de Siló, amb l'hipòcrita Eli, el sacerdot, que vessa la sang de la vaca sacrificada i també, per pura maldat, la sang de l'esclau al qual fuetreja; o la història d'Abisag, jove triada

67. Salvador Espriu, *Israel*, edició crítica i anotada amb estudi introductori a cura de Rosa Delor, Barcelona, Edicions 62, 1994 («Obres Completes. Edició Crítica», 1), pàg. 6.

per consolar la vellesa del rei David, que tanmateix mor sense haver-la tocat, i que després és font de discussió i de desgràcies entre els fills del monarca; l'esplèndida narració del trasllat de l'arca de l'aliança del Senyor fins a Jerusalem, amb la presència de Salomó i de la reina de Saba, i l'astúcia de Jeza-bel, a qui el Gran Sacerdot vol matar, però que, com una serp, aconsegueix escapar de l'investida...

A través d'un seguit de recursos estilístics que pren de Gabriel Miró, però que no copia mimèticament, Espriu crea unes descripcions de gran impacte. Entre aquests recursos, hi ha la col·locació del verb abans que el subjecte («cayeron los hombres de Israel»); la cosificació («El cortejo va desfilando»); l'ús dels pronoms rere el verb («complacíase la mujer con sus movimientos rápidos...»); la utilització del present històric, etc. Rosa Delor afirma que «molts dels enquadraments escènics d'*Israel* participen del descobriment del cinema, on Espriu ha trobat alguns dels recursos expressius que utilitza literàriament; un d'ells és, sobretot, l'apropament a determinats objectes i gestos; un altre, potser, el descobriment del valor dramàtic visual de la morositat». I posa l'exemple de la cloenda de la segona part de *Ruth*: «La noche reina sobre la tierra: la luna se refleja en las aguas del arroyo que da vida al oasis; el viento mueve, suavemente, las altas copas de las palmeras. De un grupo de ellas sale una gacela; la luz de la luna la baña muellemente; con su paso rápido se dirige al arroyuelo, mueve con nerviosidad las piernas, mira con timidez en su alrededor presta a huir al menor ruido... Mas el silencio la confía. Baja, con un movimiento lleno de gracia, su hermosa cabeza, y bebe del agua lentamente, con fruición».⁶⁸

Finalment, és obligat que posem en relació aquesta primera obra d'Espriu amb el món de la càbala. La relació d'Espriu

68. Rosa Delor, «Introducció» a *Israel*, pàgs. LXI-LXII.

amb aquest món la va esbossar per primer cop Josep Maria Castellet al seu estudi sobre Salvador Espriu, publicat l'any 1971.⁶⁹ Amb posterioritat, aquesta relació ha estat explicada, en nombrosos articles i llibres, per Rosa Delor i, també, per Sebastià Bonet i Carles Miralles. La primera edició de la *Gran Enciclopèdia Catalana* defineix així la paraula «càbala»: «Conjunt de teories metafísiques, místiques i exegètiques, de caràcter esotèric, desenvolupades en el judaisme». Per a la càbala, «Déu és considerat infinit, principi de totes les coses i desconegut i incompreensible per a les criatures. De la divinitat procedeixen per emanació deu atributs, anomenats sefirot. L'ànima, emanació d'una sefirà, existeix abans del naixement».⁷⁰ La tradició cabalística és molt extensa. En aquesta entrada de l'*Enciclopèdia*, redactada per la catedràtica Dolors Bramon, se'ns n'ofereix un tast: «Generalment hom sosté que la càbala tingué el seu origen en la captivitat de Babilònia» —recordem que és en aquesta captivitat que Espriu situa la seva *Primera història d'Esther*. «Una part de l'Antic Testament, de la literatura apòcrifa i deuterocanònica i de la producció jueva d'Alexandria, l'ensenyament esotèric transmès pels fariseus i essenis, el misticisme d'Akibà ben Yosef i de Sime'on bar Yoḥay (segle II), diversos comentaris bíblics apareguts del segle V al VII, especialment el *Llibre de la creació*, nombrosos textos d'inspiració escatològica dels segles VII i VIII, han de ser considerats cabalístics, malgrat que el terme “càbala” no aparegué en el judaisme abans del segle XI». «La càbala assolí el màxim desenvolupament (segles XII i XIII)», continua explicant Dolors Bramon, «com a reacció contra la filosofia racionalista de Maimònides: el *Séfer ha-Bahir* (1180,

69. Josep M. Castellet, *Iniciació a la poesia de Salvador Espriu*, Barcelona, Edicions 62, 1971.

70. *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 4, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 45, s.v. 'càbala'; entrada redactada per Dolors Bramon.

aproximadament), escrit a Provença, constitueix el primer assaig sistemàtic sobre la càbala, estesa, ben aviat, principalment per Isaac el Cec, a les comunitats jueves provençals. A la península Ibèrica, ultra la notable escola cabalística de Girona, tingué aviat nombrosos seguidors [...] les obres dels quals influïren fins i tot en l'humanisme cristià [...]. A aquesta època pertany la redacció definitiva de l'obra clàssica de la càbala, el *Zohar* o *Llibre de l'esplendor*, divulgada per Mošé ben Šem Tob de Lleó. L'expulsió del 1492 produí un nou floriment de la mística, la qual, de la mà de cabalistes sefardites emigrats [...], originà un centre important a Safed [...] durant els segles XVI i XVIII i derivà, un segle després, en l'hassidisme, nascut a Polònia i encara vigent».

Per la seva banda, Delor explica: «La successió de les deu sefirot, o emanacions divines, cadascuna amb el seu nom, sol representar-se [...] en forma d'arbre, "l'arbre de l'emanació". Cada sefirà està girada devers les altres i unida a elles per canals a través dels quals s'influeixen mútuament».⁷¹ Doncs bé, Rosa Delor afirma que *Israel* presenta una estructura cabalística, tot i que, en el moment de redactar-lo, Espriu només tingué, com ja sabem, quinze anys. «Podem afirmar», escriu Delor, «que Espriu, als quinze anys, havia entès que un text cabalístic intenta de descriure el món com un reflex de la vida divina, que les imatges en què es condensen aquestes experiències s'encadenen profundament amb les experiències històriques del poble jueu i que la importància de la càbala és que permet de comprendre la "psicologia històrica" del món jueu».⁷² A l'hora d'escriure *Israel*, Espriu hauria tingut en compte l'article «càbala» de l'*Enciclopedia Espasa*, en la seva edició de 1921. Segons aquest article, els deu sefirot són

71. Rosa Delor, «Introducció» a *Israel*, pàg. XL.

72. *Ibid.*, pàg. XL.

la Corona, la Saviesa, la Intel·ligència, l'Amor, la Justícia, la Bellesa, el Triomf, la Glòria, la Base i el Regne. Segons Delor, «a *Israel*, Espriu segueix l'esquema de l'arbre místic d'acord amb la classificació d'aquesta edició de l'Espasa. La Corona, de la qual emanen les altres nou [...], és el sagrat nom de Jeschoua ben Joseph Nazarieth, segons Espriu el nom amagat que escriu aquesta estructura simbòlica».⁷³ En una anàlisi molt detallada, Delor troba elements cabalístics en cadascuna de les nou parts de què es compon *Israel*. I també troba, en la no-presència de Ràbbi Jeschoua en els relats, una confirmació de la naturalesa cabalística del llibre. Ho explica així:⁷⁴ «Espriu, com Miró, també va decidir que el tema de la seva obra seria el Ràbbi Jeschoua, fill de Josep de Natzaret, però va anar més enllà de Miró en l'ús de la tècnica el·líptica i Jesús esdevindrà una no-presència que es manifesta per negació al llarg dels nous relats d'*Israel* i que es concreta en esperança d'adveniment, al final del llibre, en la figura del Precursor, Joan el Baptista, protagonista d'*Antes del amor* (la darrera narració). Aquesta no-presència de Jesús només la podia fer palesa a través d'una selecció molt deliberada d'episodis de l'Antic Testament. Espriu havia entès que la persona [...] de Jesús només podia ser coneguda per la seva negació. Amb la qual cosa venia a dir que, malgrat l'anàlisi històrica, psicològica i fins i tot patològica [...] que Miró duia a terme per tal d'apropar-se a la figura del Natzarè i fer-la gairebé visual, olfactiva i tàctil, tot era inútil. Perquè com més s'esforça Miró en aquest apropament, més humà esdevé el Crist i per tant més allunyat del concepte de Déu. Espriu als quinze anys havia après a través de la mística jueva que el déu amagat, l'ésser íntim de la Divinitat [...] no té ni qualitats ni atributs,

73. *Ibid.*, pàg. XLII.

74. *Ibid.*, pàg. XLVIII-IL.

és infinit (els cabalistes l'anomenen [...] "sense fi"). Calia apropar-s'hi, doncs, per una altra via, la de la seva negació. Per això encara que la figura de Jesús és la seva gran admiració —«la figura más portentosa del Universo» dirà— cal que sigui negada per tal de poder entendre-la. I això que comença als quinze anys és el que continuarà fent tota la seva vida, de manera contradictòria i sovint desesperançada».

Els dies 21 i 28 de juny de 1930, Salvador Espriu fa els dos exàmens que tenia pendents per aconseguir el títol de batxiller: els exercicis escrit i oral i l'exercici pràctic. El tribunal és presidit pel catedràtic de dret Francisco Gómez del Campillo, futur rector de la Universitat de Barcelona entre els anys 1941 i 1945. Espriu obté, en els dos exàmens, la puntuació màxima, és a dir, un 10, raó per la qual li és concedida la matrícula d'honor pel conjunt de les proves.⁷⁵ L'11 de juliol aconseguix el «Premio extraordinario en el grado de bachiller en letras». El setembre ingressa a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona.

75. Agustí Espriu i Malagelada, *Salvador Espriu*, pàg. 26.